

जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी आदिवासी जनजातिहरूसँग नयाँ ढाँचाको साभेदारी

न्यूनीकरणसम्बन्धी आईपीसीसी प्रतिवेदनमा
आदिवासी जनजातिहरूको पहिचान, एक विश्लेषण

सन् २०२२ अप्रिल ४ मा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी अन्तरसरकारी प्यानल (आईपीसीसी) ले जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण-कार्य समूह (३) को योगदान, छैठौं समीक्षात्मक प्रतिवेदन जारी गर्‍यो । जलवायुसम्बन्धी गतिविधिलाई तीब्र बनाउन मानव जातिमा साधन र प्रविधि भएता पनि हामीले अहिले नै काम गर्नुपर्ने प्रतिवेदनले निष्कर्ष निकालेको छ । प्रमाण अनुसार स्वच्छ विद्युत र कृषि/वनजंगल/भूमिको प्रयोग प्रमुख क्षेत्रहरू हुन्, जसले हामीलाई तीब्र रूपमा उत्सर्जन घटाउन सक्षम बनाउँछ ।

यी क्षेत्रहरूले आदिवासी जनजातिहरूको भूमि, क्षेत्र र स्रोतहरूमा सम्भावित प्रभाव पार्न सक्छन् भनी स्वीकार्दै यो अडानपत्रले आदिवासी जनजातिहरूको अधिकार, अवस्था र जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणमा उनीहरूको भूमिकालाई लिएर आईपीसीसी प्रतिवेदनको निष्कर्षको विश्लेषण गर्दछ ।

आईपीसीसी प्रतिवेदनभरी आदिवासी जनजातिहरूलाई सतही रूपमा अन्य कमजोर समूहहरू जस्तै: महिला र गरिब जनसंख्यासँग सूचीबद्ध गरिएको छ । तलका विश्लेषण मुख्यतः आदिवासी जनजातिहरूको आफ्नै अधिकारप्रति केन्द्रित छ । र, उनीहरू आफै वा जलवायु परिवर्तनबाट सबैभन्दा बढी जोखिममा पर्ने मानिएको अन्य समूहसँग सूचीबद्ध हुँदा केही फरक पर्दैन ।

आईपीसीसी प्रतिवेदनले पहिचान गरेअनुसार यस अडानपत्रको पहिलो भागमा प्रतिवेदनको निष्कर्षलाई पाँच शीर्षकमा सारांशमा राखिएको छ ।

१) आदिवासी जनजातिहरूले कसरी जलवायुसम्बन्धी गतिविधिहरूलाई प्रबर्द्धन र नेतृत्व गर्छन् २) जलवायु परिवर्तन र वातावरणीय ह्रासले उनीहरू कसरी प्रभावित हुन्छन् ३) न्यूनीकरणका गतिविधिहरूले आदिवासी जनजातिहरूलाई कसरी जोखिममा पार्न सक्छ ४) न्यूनीकरण कार्यमा उनीहरूको समावेशीकरणले कसरी परस्पर फाइदा पुऱ्याउँछ, र यही पहिचानको आधारमा, ५) अगाडिको बाटो कस्तो हुनुपर्छ ? दोस्रो भागमा आईपीसीसी प्रतिवेदनमाथि नै टिप्पणी गर्दै सरकार तथा आगामी आईपीसीसी चक्रको निम्ति सुझाव समेत प्रस्तुत गरेको छ ।

आदिवासी जनजातिसँग सम्बन्धित आईपीसीसी कार्यसमूह (३), प्रतिवेदनको निष्कर्षको सारांश

आदिवासी जनजातिहरूले कसरी जलवायु परिवर्तनका गतिविधिहरूलाई प्रबर्द्धन र नेतृत्व गरिरहेका छन् ?

न्यूनीकरणसम्बन्धी नयाँ प्रतिवेदनमा आईपीसीसी कार्य समूह (३) ले आफ्नो सामाजिक अवधारणालाई सुदृढ बनाएको छ र विगतको समीक्षात्मक चक्रमा भन्दा यसमा नागरिक समाजलाई अभि व्यापक रूपमा समावेश गरेको छ । प्रतिवेदनले पेरिस सम्झौताको प्रस्तावनामा महत्व दिइएको मानव अधिकार र आदिवासी जनजातिहरूको अधिकारको सान्दर्भिकतालाई मान्यता दिएको छ र यस सम्झौताको सन्दर्भहरू आदिवासी जनजातिहरूको आत्मनिर्णयको पहिचानको रूपमा बुझ्नुपर्नेछ भनी उल्लेख गरेको छ ।

नागरिक समाजले जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी गतिविधिको माग गरेको कुरालाई प्रतिवेदनले उल्लेख गरेको छ । यी मागहरूमध्ये एक न्यायोचित रूपमा न्यून कार्बन समाजमा रूपान्तरित हुनुपर्ने रहेको छ । कारबाहीको निम्ति गरिएको यी आव्हानहरू स्थानीय क्षेत्रमा हाल महसुस गरिएको जलवायु परिवर्तनको बहुपक्षीय प्रभावबाट उत्पन्न भएर विश्वव्यापी जलवायु आन्दोलनमा अभिव्यक्त भइरहेको छ । यस आन्दोलनको बहुआयमिक चरित्रले धेरै चुनौतीहरूलाई प्रस्फुटन गर्दै जलवायु शासनको विभिन्न तहमा प्रभाव पैदा गर्न अनुमति दिन्छ ।

आदिवासी जनजातिहरू अलग प्रकृतिको नागरिक समाज हुन् भनेर किटान गर्न असफल भई प्रतिवेदनले थप ब्याख्या गर्दछ कि यस बहुआयमिक आन्दोलनले विभिन्न पात्रहरू तथा आदिवासी जनजातिहरूका गठबन्धन र योगदानद्वारा आकार लिएको छ । साथै जलवायु न्यायमा आदिवासी जनजातिहरूको महत्वपूर्ण योगदान रहेको समेत प्रतिवेदनमा उल्लेख छ । अन्य वातावरणीय अभियन्ता र आन्दोलनसँगै आदिवासी जनजाति नेताहरूले आर्थिक र वातावरणीय असमानताहरूबीचको सम्बन्धलाई लिएर ध्यान खिचेका छन् । विशेषगरी जलवायु परिवर्तनले उनीहरूको अधिकार र अस्तित्वमाथि ठूलो खतरा

उत्पन्न गरेको आदिवासी जनजातिहरूले प्रष्ट पारेका छन् । उनीहरूको माग अहिले चलिरहेको औपनिवेशिक सामाजिक/वातावरणीय अन्याय, भूमि माथिको दाबी र वातावरणीय संरक्षणमा गहिरो आध्यात्मिक/सांस्कृतिक प्रतिबद्धताप्रति उनीहरूले गरेका निन्दासँग जोडिएको छ । आदिवासी जनजातिहरूले आफ्नो दाबीलाई सघाउ पुऱ्याउन प्रमाणहरू समेत जुटाएका छन् । उदाहरणको निम्ति, आईपीसीसीले आदिवासी जनजातिहरूको वातावरणीय संजाल, आदिवासी जनजाति वातावरणीय न्याय अभियन्ताहरूको गठबन्धनको योगदानलाई महत्व दिएको छ ।

आईपीसीसी प्रतिवेदनले न्यूनीकरणमा आदिवासी जनजातिहरूको प्रभाव बढ्दै गएको संकेत गरेको छ । उनीहरूको शक्तिलाई सीमित गर्ने संरचनागत अवरोधका बाबजुद आदिवासी जनजातिहरूले जलवायु परिवर्तनमा प्रभाव पार्ने विभिन्न परियोजनाहरूको (जस्तै, जैविक इन्धन उत्खनन र उनीहरूको परम्परागत भूमिमा यातायात) विरुद्धमा गुनासो दर्ता गरेर जलवायुसम्बन्धी गतिविधिहरूमा आफ्नो संलग्नता बढाइरहेका छन् । उनीहरूको क्षेत्रमा भएका न्यूनीकरणसम्बन्धी परियोजनाहरूलाई रणनीतिक तवरले पनि प्रतिक्रिया दिइरहेका छन् । साथै उनीहरूको निकायले अन्तर्राष्ट्रिय वार्ताहरूमा प्रभाव पार्न नेतृत्व प्रदान गरेको छ । त्यसैगरी आदिवासी युवाहरूको

सामूहिक कार्यको उदय पनि उल्लेखनीय रहेको छ, न्यूजिल्याण्ड र अष्ट्रेलियामा आन्दोलनताका संगठित भएका संगठनहरूलाई उदाहरणको रूपमा लिन सकिन्छ ।

वातावरणीय हास र जलवायु परिवर्तनले आदिवासी जनजातिहरूलाई कसरी प्रभाव पार्छ ?

आईपीसीसी कार्य समूह (३) प्रतिवेदनले समता र न्यूनीकरणबीचको सम्बन्धलाई महत्व दिएको छ । प्रभाव, अनुकूलन र जोखिमसम्बन्धी कार्य समूह (२) को हालैको प्रतिवेदनमा जस्तै न्यूनीकरणसम्बन्धी आईपीसीसीको प्रतिवेदनले जलवायु परिवर्तनको अन्तरखण्डित प्रभावको पहिचान गरेको छ । विश्वभरी नै आदिवासी जनजातिहरू आर्थिक जोखिमता र सिमान्तीकरणतिर धकेलिइरहेका छन् र उनीहरू जलवायु परिवर्तनबाट सबैभन्दा बढी प्रभावित समूहमा पर्दछन् । असमान जलवायु जोखिमले विद्यमान सामाजिक असमानताहरूलाई प्रतिबिम्बित गर्दछ र आदिवासी जनजातिहरूको गतिविधिका दायरालाई सीमित गर्दै ती असमानताहरूलाई अभि बढाउँदछ ।

विश्वभरी नै आदिवासी जनजातिहरू सेक्रिफाइस क्षेत्र (गम्भीर सामाजिक-पारिस्थितिक प्रभावहरूद्वारा क्षति पुऱ्याइएको क्षेत्र) सँगको निकटताको कारणले वातावरणीय

र जलवायु अन्यायबाट पीडित भएको प्रतिवेदनले व्याख्या गरेको छ । ती क्षेत्रहरू अत्यधिक प्रतिकूल मौसम र ऊर्जाको असमान पहुँचले गर्दा सबैभन्दा बढी प्रभावित छन् । आदिवासी जनजातिहरू वनजंगलको दोहनबाट पनि प्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित छन् । काष्ठ सामग्रीहरूको माग, निकासी र खपत बढ्दै गइरहेको छ र यो प्रवृत्ति आउँदो दशकमा पनि जारी रहने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । यसैगरी विभिन्न आर्थिक, वातावरणीय र सामाजिक मुद्दाहरू उत्पन्न गर्दै, भूमिमाथिको द्वन्द्व बढाउँदै र आदिवासी जनजातिहरूलाई कमजोर बनाउँदै अवैध र असन्तुलित तवरले वनबाट काठ निकासीको अभ्यास विश्वव्यापी रूपमा चलिरहेको छ । साथै प्रतिवेदनले आधुनिक खाद्य प्रणालीको प्रभावको कारणले खाद्य श्रृंखलाको चक्रमा शक्तिको असमान वितरण सुदृढ भई आदिवासी जनजातिहरूको परम्परागत खेती प्रणालीमा ह्रास आइरहेको तथ्यलाई पनि उल्लेख गरेको छ ।

आदिवासी जनजातिहरू निरन्तर रूपमा उनीहरूको भूमि, श्रोतहरू र भूक्षेत्रहरूमा प्रभाव पार्ने (वातावरणीय) कानूनको सहानुभूतिमा बाँचिरहेका छन् । यही सन्दर्भमा ब्राजिलको घटनालाई उदाहरणको रूपमा लिन सकिन्छ, उदाहरणको लागि, अमेजन क्षेत्रको आदिवासी जनजातिहरूको भूमिमा विगतमा गरिएको विस्तार र वातावरणीय कानूनको सुदृढीकरणले वन विनाशमा कमी

आएको छ । यद्यपि, वातावरणीय निकायहरू र वन संरक्षण कानूनलाई हालको प्रशासनले कमजोर बनाएको हुनाले यसले अमेजन क्षेत्रमा हालको वर्षहरूमा वन विनाश र कृषि क्षेत्रमा विस्तार भएको छ । यदि यस्ता कार्यहरूले यसैगरी निरन्तरता पाइरहेमा यसले अपरिवर्तनीय बिन्दु पार गर्नेछ । त्यसपछि पारिस्थितिक प्रणाली, कार्बन भण्डारण (वायुमण्डलमा रहेका कार्बनलाई खपत गर्ने प्राकृतिक साधनहरू) र आदिवासी जनजातिहरूको ज्ञानको पुनर्उत्थान सम्भव हुने छैन भनी प्रतिवेदनले उल्लेख गरेको छ । समुदायमा पर्ने प्रभावहरूसँग हात मिलाउँदा न्यूनीकरणका प्रयासहरू कमजोर हुन्छन् ।

आदिवासी जनजातिलाई पर्नसक्ने नयाँ जोखिमको बारेमा पनि प्रतिवेदनले जोड दिएको छ । उदाहरणको लागि, आर्कटिक क्षेत्रमा सामुद्रिक गतिविधिमा बृद्धि सँगै स्थानीय सामुद्रिक पारिस्थितिक प्रणाली र तटीय क्षेत्रका समुदायमा आक्रामक प्रजातिहरू, पानीमुनिको आवाज र प्रदूषणबाट असर पर्न जान्छ । अझ स्पष्ट रूपमा भन्नु पर्दा आदिवासी जनजातिहरू उनीहरूको आवाजलाई मौन राख्न गरिएको प्रयासबाट प्रभावित छन् ।

जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी अन्यायको निन्दा गर्ने क्रममा आदिवासी जनजातिहरूले विश्वव्यापी जलवायुसम्बन्धी छलफलहरूमा उपस्थिति पाएका छन्, यसका साथै

उनीहरूले कठोर दमन र हिंसाको पनि सामना गर्नु परेको अवस्था प्रतिवेदनमा उल्लेख गरेको प्रमाणले देखाउँछ ।

न्यूनीकरणसम्बन्धी गतिविधिहरूले आदिवासी जनजातिहरूलाई कसरी जोखिममा पार्छ ?

हरितगृह ग्याँस उत्सर्जनलाई घटाउनु र न्यून कार्बन विकासमा रूपान्तरण हुने महत्वकांक्षा बढाउनु अत्यावश्यक कार्यहरू भएतापनि विभिन्न सौदाबाजी गर्ने क्रममा यसबाट पर्ने सक्ने प्रभावहरूलाई वेवास्ता गरेर यी कार्यहरू गरिनु हुन्न भनी प्रतिवेदनले चेतावनी समेत दिएको छ । विशेषगरी तथाकथित विशेषज्ञ ज्ञानहरूले निर्देशित गरेको समाधानका उपायहरू, जुन प्रायजसोः प्राविधिक रूपले समाधानतिर उन्मुख हुन्छ, त्यसले आदिवासी जनजातिहरूको ज्ञानलाई घटाउने र उपेक्षा गर्ने सम्भावना रहन्छ ।

यसका साथै आदिवासी जनजातिहरू जलवायु परिवर्तनद्वारा सबैभन्दा प्रभावित समूहमध्ये एक हुनका अतिरिक्त उनीहरू न्यूनीकरणका रणनीतिहरूसँग गाँसिएका बोभले अत्यन्त प्रभावित भएको तथ्यलाई प्रतिवेदनले स्वीकार गरेको छ । उदाहरणका लागि,

कृषि, वन विज्ञान, र अन्य भू-उपयोगसँग जोडिएका क्षेत्रमा कार्बन संचितीकरण र हरितगृह ग्याँस कटौतीले संरक्षण, खाद्यान्न र पानीको सुरक्षा, काठको आपूर्ति, जीविकोपार्जन, भूमि व्यवस्था र भूउपयोगसम्बन्धी आदिवासी जनजातिहरूको अधिकारमाथि जोखिम बहन गर्दछ । यस्ता जोखिमहरू विशेषगरी भूमि माथिको प्रतिस्पर्धालाई बढावा दिने रणनीतिबाट उत्पन्न हुन्छन् । यी परिदृश्यहरू तथाकथित "संरक्षित क्षेत्र" मा स्पष्ट हुन्छ, जहाँ प्रभावकारिता स्थानीय परिस्थितिमा भर पर्ने भएकोले न्यूनीकरणको भूमिका बहसको विषय बन्छ । जब संरक्षित क्षेत्रले पारिस्थितिकीय प्रणालीमा समुदायको पहुँचलाई सीमित गरेर सामाजिक प्रभाव उत्पन्न गर्दछ, त्यस्तो प्रभाव अझ बढी घातक हुनसक्छ ।

रेडप्लस परियोजनाको बारेमा प्रतिवेदनमा विशेष रूपमा उल्लेख गरिएको छ । ल्याटिन अमेरिकाको घटनालाई आधार मानेर आईपीसीसीले गरेको टिप्पणी अनुरूप वनको मापदण्डको प्रावधान नहुनु, न्यूनीकरणमा असमान ध्यान, र ग्रामीण तथा कृषियोग्य क्षेत्रका मानिसहरूको हितको निम्ति गरिएको हेलचेक्रयाईले के संकेत गर्दछ भने आदिवासी जनजाति समुदायमा अनुकूलनसँग सम्बन्धित रेडप्लसको सह-लाभको अहिलेसम्म पर्याप्त मात्रामा प्रमाण छैन । साथै, रेडप्लस परियोजना लागू गर्नमा संलग्न आदिवासी जनजातिहरू र अन्य सरोकारवालाहरू

जस्तै, गैरसरकारी संस्थाहरूबीच धेरै क्षेत्रीय द्वन्द्व उत्पन्न भएको छ । यी यावत कुराहरूको बाबजुद रेडप्लसलाई जलवायु न्यूनीकरण, जैविक विविधताको संरक्षण र आदिवासी जनजातिहरूको संस्कृतिको संरक्षण सम्बन्धमा, जित जित जित संयन्त्रको रूपमा परिकल्पना गरिएको छ, जसको बारेमा प्रश्न उठ्नुपर्दछ । रेडप्लस मूल्याङ्कन अन्तर्गतको एक प्रक्रियाको रूपमा रहन्छ ।

त्यसैगरी, आदिवासी जनजाति समुदायमा स्रोतको उत्खनन र नवीकरणीय ऊर्जा विकाससँग सम्बन्धित गतिविधिका प्रभावहरूलाई प्रायजसो: पर्याप्त मात्रामा विचार गरिदैन भनी प्रतिवेदनले जोड दिएको छ । वातावरणीय जोखिमलाई मात्र नभएर परियोजनाले प्रायः विद्यमान शक्ति असन्तुलनलाई बढाउने र वरिपरिका समुदायहरूमा उत्पन्न गर्ने सामाजिक-सांस्कृतिक असरहरूलाई समेत बेवास्ता गरेको छ । उदाहरणका लागि, अनुपयुक्त तवरले लागू गरिएको वन क्षेत्र विस्तार कार्य अथवा बायोमास बाली उत्पादनले पारिस्थितिकीय प्रणाली, स्थानीय जीविकोपार्जन र आदिवासी जनजातिहरूको अधिकारमा प्रतिकूल सामाजिक, आर्थिक र वातावरणीय प्रभाव पार्दछ । यस्तो अवस्था विशेषगरी व्यापक मात्रामा माथि उल्लेखित कार्यक्रम लागू गरिदा र भूमिमाथिको स्वामित्व सुरक्षित नहुँदा उत्पन्न हुन्छ ।

आदिवासी जनजातिहरूको ज्ञानको पहिचान र सम्मानले कसरी धेरै फाइदाहरू प्रदान हुन्छ?

न्यूनीकरणलाई सम्बोधन गर्नको निम्ति विविध पात्रहरू र अवधारणाहरूको आवश्यकता रहेकोबारे आईपीसीसी प्रतिवेदनले जोड दिएको छ । जलवायु परिवर्तनद्वारा सबैभन्दा बढी प्रभावित समूहभित्र पर्ने भएकोले आदिवासी जनजातिहरूले नीतिगत कार्यमा धेरै चासो राख्ने र न्यूनीकरणलाई साथ दिने सम्भावना बढी रहन्छ । यसका साथै त्यस्ता उपायहरूमा उनीहरूको भूमिका बढिरहेको प्रमाणहरूले उजागर गरेको छ । यद्यपि, जलवायु परिवर्तनको न्यूनीकरणमा राज्यले आदिवासी जनजातिहरूलाई संलग्न हुन अनुमति दिने अधिकारको मात्राले, उनीहरूले जलवायु परिवर्तनको न्यूनीकरणमा दिन सक्ने योगदानमा हदसम्म प्रभाव पार्नसक्छ भनी प्रतिवेदनले विशेष रूपले पहिचान गरेको छ ।

प्रतिवेदनमा आदिवासी जनजातिहरूको ज्ञान, प्रविधि र शासकीय सिद्धान्तलाई प्रगतिशील मान्यता दिइएको छ, जसमा विशेषगरी आदिवासी जनजाति महिलाहरूले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछन् । प्रतिवेदनले जैविक विविधता र पारिस्थितिकीय प्रणालीको संरक्षणमा आदिवासी जनजातिहरूको ज्ञानको योगदानलाई जोड दिएको छ, जुन बढ्दो जलवायु लचिलोपन (मजबुतता, प्रतिरोधी) र सुधारिएको जीवनस्तर, मानव कल्याण र दीगो विकाससँग जोडिएको छ । आदिवासी जनजातिहरूको ज्ञान प्रभाव मूल्याङ्कन, शासन पद्धति, विपद तयारी र प्रतिरोधको निम्ति महत्वपूर्ण रहेको छ । यो ज्ञानले पारिस्थितिक विज्ञानसँग सम्बन्धित प्राविधिक अन्वेषणको निम्ति पनि योगदान दिन्छ र धेरै दीगो समाधानको

प्रस्ताव गर्दछ भनी आईपीसीसीका लेखकहरूले उल्लेख गरेका छन् । आदिवासी जनजातिहरूको प्रविधिले बाह्य कृषि प्रविधिमा भर नपरी भूमि, माटो, जैविक विविधताको व्यवस्थापन र खाद्य सुरक्षामा सुधारको निम्ति विकल्प प्रदान गर्दछ । त्यस्ता ज्ञानको हस्तान्तरण र प्रयोगमा आदिवासी जनजाति महिलाहरूको भूमिकाको बारेमा विशेष जोड दिएको छ ।

न्यूनीकरण प्रक्रियामा समेटिएको आदिवासी जनजातिहरूको योगदानलाई फराकिलो र समग्रताको दायरामा आईपीसीसी प्रतिवेदनले पहिचान गरेको छ । आदिवासी जनजातिहरू भूमिमा आधारित न्यूनीकरणका उपायहरू र वन व्यवस्था सञ्चालनको निम्ति महत्वपूर्ण छन् । भूमिमा आधारित नैतिकता आदिवासी जनजातिहरूको पहिचानको अङ्ग हो भनी जोड दिन आफूलाई वनको संरक्षक मान्ने अमेरिकाका मेनोमिनी आदिवासी (विस्कन्सन, युसए), लाई उदाहरणको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । उनीहरूको वन क्षेत्र विस्तारको अभ्यास, संरक्षण, प्राकृतिक पारिस्थितिकीय प्रणालीको पुनर्स्थापना र जैविक विविधताले दिगो वन व्यवस्थापनलाई अभिवृद्धि गर्दछ । "संरक्षित क्षेत्र" को सम्बन्धमा सामुदायिक वन व्यवस्थापनले वनले ढाकेको क्षेत्रलाई संरक्षण गरी कार्बन लाभ प्रदान गर्दै वनका स्रोतहरूको कम सघन प्रयोग

गर्न सघाउ पुऱ्याउँछ भनी प्रतिवेदनमा उल्लेख छ । आदिवासी जनजातिले वन संरक्षणमा गरेको प्रयासको निम्ति सामुदायिक वन व्यवस्थापनमा उनीहरूको निम्ति "सम्पत्तिको अधिकार" को प्रावधान समावेश रहेको छ । त्यस्ता सम्पत्तिको अधिकारको विस्तार र सामुदायिक वन व्यवस्थापनले विगतका दुई दशकमा उष्ण प्रदेशीय वनविनाशबाट हुने उत्सर्जनलाई घटाएको उच्च विश्वास रहेको छ । विशेषगरी, आदिवासी जनजातिहरूले रेडप्लस परियोजनाहरूको कार्यान्वयनमा प्राप्त गरेको भूमिकाको बारेमा आईपीसीसीले जोड दिएको छ र उनीहरू त्यस्ता परियोजनाको सफलताको निम्ति महत्वपूर्ण रहेको समेत उल्लेख गरेको छ ।

आदिवासी जनजातिहरूले रूपान्तरणकारी परिवर्तनमा समेत योगदान पुऱ्याउन सक्छन् । आईपीसीसी कार्य समूह दुईको प्रतिवेदनमा इन्ड्युष्ट योगदानकर्ताहरूको सन्देश अनुसार न्यूनीकरणसम्बन्धी प्रतिवेदनमा रूपान्तरणकारी विज्ञानमा मूल्य, मान्यता र विश्वासको भूमिकाबारे एउटा रोचक खण्ड समावेश छ, जहाँ प्रकृतिसँगको पुनर्सम्बन्ध केन्द्रीय विषय रहेको छ । आदिवासी जनजातिहरूको संस्कृतिप्रतिको रूचीले गर्दा धेरै हदसम्म प्रचलित विकास र आर्थिक बृद्धिको अभ्यासहरूलाई चुनौती दिने अनुसन्धानको विस्तार भएको छ । व्यक्तिगत

आस्थामा आएको परिवर्तनले कसरी जलवायुसम्बन्धी क्रियाकलापलाई बढावा दिइ बढी दीगो, समतामूलक र न्यायपूर्ण समाजको निम्ति योगदान दिन्छ भनी अनुसन्धानले जोड दिएको छ । त्यस्ता गतिविधिहरूमा असल जीवनयापनको सिद्धान्तका ती भागहरू समावेश गर्दछ, जुन धेरै आदिवासी जनजाति समाजको सहअस्तित्वको आधार हुन् । आदिवासी जनजातिहरूले सधैं जलवायुसम्बन्धी शक्ति केन्द्रित बनाईहरू भन्दा फरक बनाईहरूको विकास गरेका छन् । जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी आदिवासी जनजातिहरूको यस्ता बनाईको हाल आवश्यकता रहेको प्रतिवेदनको निष्कर्षले प्रष्ट पारेको छ । ती बनाईहरूले संरचनात्मक परिवर्तन गर्न सम्भव छ भनी विश्वस्त पाउँ समग्र मानवतालाई

कमी रहेको र उनीहरूले गरिरहेका अभ्यासहरूले विभिन्न अन्वेषण र नयाँ प्रविधिहरूमा गर्न सक्ने योगदानको बारेमा सतही बुझाई रहेको आईपीसीसीले स्वीकार गरेको छ । उदाहरणको लागि, "भवनहरूको विकासमा" आदिवासी जनजातिहरूको ज्ञानको योगदानलाई कम सराहना गरिएकोबारे प्रतिवेदनले उल्लेख गरेको छ । यस योगदानलाई अझ राम्रोसँग बुझ्न र आदिवासी जनजातिहरूको ज्ञानसँग साक्षात्कार हुन उपयुक्त विधिशास्त्रीय अवधारणाको विकास गर्न जरूरी छ ।

साथै, न्यूनीकरण प्रक्रियामा आदिवासी जनजातिहरूको भूमिकालाई लिएर राम्ररी विश्लेषण गरिएको छैन भनी प्रतिवेदनले स्वीकार गरेको छ । विभिन्न पात्रहरू र

नयाँ भविष्यको कल्पना, आलोचनात्मक सोचको बृद्धि, नयाँ गठबन्धन र निकायको प्रबर्द्धन, अनुभूति र कल्पना गर्न सक्षम बनाउँदछ ।

यस मान्यतामा आधारित रहेर आईपीसीसी प्रतिवेदनले के प्रस्ताव गर्दछ ?

ज्ञानको खाडललाई कम गर्ने

आईपीसीसीले आदिवासी जनजातिहरूको ज्ञानमाथि थप अनुसन्धान गर्न आह्वान गर्दछ । आदिवासी जनजातिहरूको ज्ञानसम्बन्धी बुझाईमा उल्लेखनीय रूपमा

संस्थाहरूबीच न्यूनीकरणको निम्ति सहकार्यलगायत जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी नीतिमा आदिवासी जनजातिहरूको भूमिकालाई लिएर थप अनुसन्धानको आवश्यकता छ ।

विभिन्न आदिवासी जनजातिहरूको क्षेत्रमा जलवायु परिवर्तनका विविध उपायहरूको परिणाम र सौदाबाजीमाथि थप अनुसन्धान हुन आवश्यक छ । साथै न्यूनीकरणलाई गतिशील बनाउन संस्थागत, सांस्कृतिक, सामाजिक र राजनैतिक अवस्थाको बारेमा राम्रो बुझाई हुन पनि आवश्यक छ । त्यसैगरी स्वच्छ उर्जा रूपान्तरणको निम्ति खनिज पदार्थको उत्खननसम्बन्धी मुद्दाहरूमा बढी ध्यान दिन आवश्यक छ ।

जलवायु शासन

आईपीसीसी प्रतिवेदनले आदिवासी जनजातिहरूको समावेशीकरणलाई लिएर पेरिस सम्मौताको आदेश पूरा गर्न र जलवायु शासनमा विशेषगरी स्थानीय समुदाय र आदिवासी जनजातिहरूको मञ्च आवश्यक रहेको कुरालाई जोड दिएको छ । आदिवासी जनजातिहरूको आवाज र निकायहरूको विस्तारले जलवायु नीतिमा सकारात्मक परिणाम आउने प्रमाणहरूले देखाएको छ । त्यसैले जलवायुसम्बन्धी महत्वकांक्षी कार्यको निम्ति आदिवासी जनजातिहरूको सहभागिताको आवश्यकता पर्दछ ।

न्यूनीकरणको सन्दर्भमा शक्तिको अधिक समतामूलक वितरणले सुशासन र निर्णय प्रक्रियाको सुदृढीकरणमा योगदान दिने प्रमाणहरूले समेत देखाउँछ । आदिवासी जनजातिहरूलाई गायत विविध पात्रहरू र विचारहरूबीचको सहकार्यमा आधारित प्रभावकारी, समतामूलक र स्पष्ट जलवायु शासनले न्यूनीकरणको व्यवस्थापनमा सुधार ल्याउँछ । आदिवासी जनजातिहरूको "भिटो पावर/निषेध शक्ति" प्रयोग गर्न सक्ने प्रभावकारी सहभागिताले मजबुतता निर्माण गर्न, सामाजिक रूपान्तरण र प्रणालीगत परिवर्तन ल्याउन सघाउ पुऱ्याउँछ ।

जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण कार्य उत्सर्जन घटाउन

मात्र नभएर समुदाय र मानिसहरू, विशेषगरी आदिवासी जनजातिहरूमा जलवायु परिवर्तनको स्थानीय स्तरमा पर्ने प्रतिकूल प्रभावलाई अझ राम्रोसँग बुझ्न र त्यसलाई सम्बोधन गर्न पनि हामीलाई आवश्यक छ भन्ने प्रतिवेदनको निष्कर्ष रहेको छ । न्यूनीकरणसम्बन्धी उपायहरू लागू गर्नको निम्ति विशेष सन्दर्भहरूबारे विचार पुऱ्याउनु पर्दछ । संरचनागत कारक तत्वहरू र राष्ट्रिय परिस्थितिहरूले जलवायु शासनको दायरालाई प्रभाव पार्दछ । त्यसैले, जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणको निम्ति शक्ति सम्बन्धलाई सम्बोधन गर्न आवश्यक रहनका साथै जलवायु न्यायको अवधारणा लागू गरेर विद्यमान असमानतामाथि ध्यान दिनुपर्दछ । यस्ता सोचहरूले ती सन्दर्भहरूमा विशेष चुनौतीहरू उत्पन्न गर्दछ, जहाँ आदिवासी जनजातिहरूलाई असर पुऱ्याइरहेको सौदाबाजी अझ बढी महत्वपूर्ण हुनसक्दछ । क्षमता सुदृढीकरण, सामाजिक समतामा विचार पुऱ्याएर र आदिवासी जनजातिहरूको अर्थपूर्ण सहभागिताले सौदाबाजीलाई घटाउन सकिन्छ ।

रेडप्लस र कृषि, वन विज्ञान र अन्य भू-उपयोग

आदिवासी जनजातिहरूलाई शुरूदेखि सामेल गराउन र विस्तृत पारिस्थितिकीय प्रणालीसम्बन्धी अन्तरक्रियालाई पहिचान गर्नको निम्ति अनुगमन, प्रतिवेदन र

प्रमाणीकरणलगायतका न्यूनीकरणसम्बन्धी नीतिहरूलाई सुदृढ बनाउनु पर्दछ भनी प्रतिवेदनले तर्क गर्दछ । विशेषगरी, आदिवासी जनजातिहरूको सहभागितालाई सीमित गर्ने विभिन्न असमानताहरू र अवरोधहरूलाई सम्बोधन गर्दै रेडप्लसका उपायहरूको कार्यान्वयनको निम्ति समग्रताको अवधारणालाई निरन्तर रूपमा सुदृढ गर्न आवश्यक छ, जसले प्रकृतिसँग आदिवासी जनजातिहरूको क्षेत्रगत र आध्यात्मिक सम्बन्धलाई ध्यानमा राख्दछ ।

भूमिमा आधारित न्यूनीकरणको सफलताको निम्ति दीगो विकास लक्ष्यको ढाँचाभित्र एकीकृत भू-उपयोग योजना र व्यवस्थापनलाई प्राथमिकतामा राख्ने शासन व्यवस्थाको आवश्यकता पर्दछ । सन्दर्भमा आधारित रहेर वन क्षेत्र पुनर्विस्तार कार्य, सुधारिएको वन व्यवस्थापन, माटो कार्बन संचितीकरण, दलदल भूमिको पुनर्स्थापना र निलो कार्बन व्यवस्थापन प्रतिवेदनमा सूचीबद्ध विधिहरूका उदाहरणहरू हुन्, जसले जैविक विविधता र पारिस्थितिकीय प्रणाली सञ्चालनका साथै रोजगारी र स्थानीयस्तरमा जीविकोपार्जनलाई अभिवृद्धि गर्न सक्छ ।

कृषि, वन विज्ञान र अन्य भू-उपयोगको (एफओएलयु) सम्बन्धमा सन्दर्भ विशेष रहेर गरिएका न्यूनीकरणका उपायहरू सबैभन्दा प्रभावकारी हुने प्रमाणहरूले देखाउँछ ।

न्यूनीकरण प्रक्रियामा सामेल भएका समुदायहरूको आवश्यकता र अवधारणालाई प्रतिक्रियाहरूद्वारा विचार पुऱ्याउँदा सम्बन्धित जोखिमहरूबाट बच्न सकिन्छ । विशेषगरी प्रचलित सान्दर्भिक सोच, विचारहरू, मूल्य, मान्यता र विश्वाससँग समन्वय गर्ने न्यूनीकरणका विकल्पहरूलाई धेरै सजिलोसँग अपनाउन र लागू गर्न सकिन्छ । साथै, यस्ता विचारहरूले सौदाबाजीलाई घटाउनुका साथै सह-लाभलाई बृद्धि गर्दछ । आदिवासी जनजाति, स्थानीय र गैर आदिवासी वैज्ञानिक ज्ञान प्रणालीबीचको सहकार्यगत सिकाईबाट यी अनुभवहरूलाई समृद्ध बनाउन सकिन्छ ।

जलवायु वित्त

न्यून कार्बन विकासको न्यायपूर्ण रूपान्तरणको लागि भएको बहसले गति लिएको छ । यस रूपान्तरणले वातावरणीय दीगोपना, सम्मानजनक काम, सामाजिक समावेशीकरण र गरिबी निवारणको उद्देश्य लिएको छ । यी लक्ष्यहरू प्राप्त गर्नको निम्ति जलवायु वित्तको आवश्यकता पर्दछ, तर मुख्य रूपमा समतामूलक तवरले लाभको बाँडफाँडलाई सहज बनाउनको निम्ति न्याय र सहकार्यका साथै आदिवासी जनजातिहरूको अधिकार र समुदायको जीविकोपार्जनको संरक्षण गर्न आवश्यक

छ । जलवायु कोष, लगानीकर्ता र मध्यस्थकर्ताहरू पनि सन्दर्भ अनुरूप परिमार्जन हुनुपर्दछ । सार्वजनिक-निजी साभेदारीलाई बढी प्रबर्द्धन गर्ने र आर्थिक, सामाजिक समता र वितरणात्मक प्रभावमा ध्यान दिने साथै जलवायु अर्थतन्त्रमा आदिवासी जनजातिहरूको सिधा पहुँच र प्रावधानलाई बृद्धि गर्ने आर्थिक संयन्त्रको निम्ति गरिएको आब्हानहरूलाई आईपीसीसीका लेखकहरूले उल्लेख गरेका छन् ।

आईपीसीसी कार्य समूह (२) को प्रतिवेदनमा आदिवासी जनजातिलाई लिएर गरिएका विश्लेषण र सुझावहरू

आईपीसीसी प्रतिवेदन प्रगति उन्मुख रहेता पनि भविष्यमा थप प्रयासको आवश्यकता देखिन्छ ।

आईपीसीसी कार्य समूह (२) को प्रतिवेदनका धेरै भनाईहरूलाई जलवायुसम्बन्धी गतिविधिहरूमा आदिवासी जनजातिहरूको भूमिकाको पहिचान गर्ने दिशामा महत्वपूर्ण

कदमहरूको रूपमा लिन सकिएतापनि ध्यान दिन लायक कुरा के छ भने लेखभरी आदिवासी जनजातिहरूसँग सम्बन्धित सन्दर्भ सामग्री अत्यन्त कम रहेको छ । प्रभाव, अनुकूलन र जोखिमसम्बन्धी आईपीसीसी प्रतिवेदनमा उल्लेखित २,००० सन्दर्भ सामग्रीको तुलनामा यस प्रतिवेदनमा जम्मा ६७ वटा सन्दर्भ सामग्री मात्र उल्लेख गरिएको देखिन्छ ।

आईपीसीसी प्रतिवेदनको तुलनामा यस लेखमा राखिएको सन्दर्भ सामग्रीहरूको सघन रूपमा विश्लेषण तथा मनन गरिएको पाइँदैन । उल्लेख गरिएका केही उदाहरणहरूले आदिवासी जनजातिहरूको अवस्थाको बारेमा सामान्यीकरण गरेको छ, जुन विश्वव्यापी रूपमा यस्ता प्रतिवेदनमार्फत् व्यापक भएर जान्छ । उदाहरणको लागि प्रतिवेदनमा उल्लेख भएअनुसार सिएफएम भन्नाले "सम्पत्तिको अधिकार" को प्रावधान भनी जनाउँछ, यो अवस्था आदिवासी जनजातिहरू बसोबास गर्ने सबै सन्दर्भहरूमा प्रतिविम्बित हुँदैन । कतिपय सन्दर्भहरूमा आदिवासी जनजाति समुदायहरूले जमिन र वनजंगलमा पहुँचको लागि मात्र पनि संघर्ष गर्नुपर्दछ । आदिवासी

जनजाति समुदायहरूबीचको विविधता र विश्वभरिका आदिवासी जनजातिहरूबीचको भिन्नतालाई समेट्न नसक्नु प्रतिवेदनको सबैभन्दा ठूलो कमजोरी हो ।

यसका साथै, आदिवासी जनजातिहरूसँग सम्बन्धित केही सामग्रीले स्पष्ट रूपमा गलत सूचना प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । प्रतिवेदनको अध्याय सातमा असामान्य रूपमा आदिवासी जनजातिहरूले ओगटेको क्षेत्रभन्दा ८० प्रतिशत बढी क्षेत्र वनले ढाकेको छ भनी उल्लेख गरेको छ (३३० मिलियन हेक्टर) । यद्यपि आर्कटिक, अफ्रिका र वनले नढाकेका अन्य ठाउँमा आदिवासी जनजातिहरूको विशाल क्षेत्र र भूमिलाई ध्यानमा राख्दा वास्तविक आंकडा धेरै कम हुनसक्छ । यस्तो गलत दाबी सम्भावित रूपमा अत्यन्त समस्यामूलक हुनसक्छ । आदिवासी जनजातिहरूको क्षेत्रलाई मुख्यतया वनसँग जोड्दा उनीहरूको धेरै वास्तविकता र अन्य पारिस्थितिकीय प्रणालीमा आधारित उनीहरूको बसोबासहरू ओभरलमा पर्छन् । यसरी, चुनौतीहरूसँगै आदिवासी जनजातिहरूले अन्य पारिस्थितिकीय प्रणालीहरू र सन्दर्भहरूमा गरेका धेरै योगदानहरूलाई बेवास्ता गरेको छ । विशेषगरी गैर वन पारिस्थितिकीय प्रणाली जस्तै, हिमाल, टुन्ड्रा (यूरोप, एशिया र उत्तर अमेरिकाको रूखविरुवारहित आर्कटिक क्षेत्र) र मरुभूमिमा आदिवासी जनजातिहरूसँग सम्बन्धित विषयको मोटाइलाई ध्यानमा राख्दा यो आश्चर्यजनक र निराशाजनक छ, जुन यस मूल्याङ्कन चक्रान्तर्गत अन्य आईपीसीसी प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छ । यसबाहेक धेरैजसो तटीय क्षेत्रका आदिवासी जनजातिहरू निर्भर रहेको हिउँले ढाकेको क्षेत्र र सामुद्रिक वातावरणमा प्रभाव पर्न जान्छ । यसलाई ध्यानमा राख्दै आईपीसीसी प्रतिवेदनले वन क्षेत्रमा समानुपातिक रूपमा आदिवासी जनजातिहरूको बसोबास कम रहेको सही जनसांख्यिकीय चित्र दिन असफल रहेको छ । अर्थात् वन क्षेत्रमा तुलनात्मक रूपमा कम आदिवासी जनजातिहरूको बसोबास रहेको छ । उदाहरणका लागि, ल्याटिन अमेरिकाको ५८ मिलियन आदिवासी जनजाति बासिन्दामध्ये ३ देखि ७ मिलियन बासिन्दाहरू मात्र वनले ढाकेका क्षेत्रमा बसोबास गर्दछन् ।

यस तथ्यगत त्रुटिसँगै जनसांख्यिकीय चित्रलाई बेवास्ता गर्दा आदिवासी जनजातिहरूको अवस्थालाई जलवायु

नीतिमा र जलवायु वित्तको दाताहरूद्वारा गरिने सम्बोधनले ठूलो प्रभाव पार्न सक्छ । उदाहरणका लागि कोप२६ मा राजनैतिक र आर्थिक सहयोगको वचन मुख्य रूपमा अथवा अझ विशेषगरी वनले ढाकेको क्षेत्रमा बसोबास गरिरहेका आदिवासी जनजातिहरूको हितमा र तथाकथित विकासशील देशहरूमा केन्द्रित गर्न स्पष्ट आह्वान गरिएको छ । वास्तवमा यथार्थ कुरा के छ भने विश्वव्यापी रूपमा आदिवासी जनजातिहरूको बसोबास रहेको क्षेत्र ठूलो हुनका साथै विकासशील र विकसित देशहरूभरी विविध पारिस्थितिक प्रणालीहरूले बनेको छ, जुन प्रतिवेदनमा विचार नगरिएका हालैको प्रमाण अनुसार कार्बन भण्डारण र संचितीकरणको लागि पनि ठूलो सम्भावना बोकेको छ । डिनरस्टेइन र कलिगसका (२०२०) का अनुसार, वन क्षेत्रका बाहेकका ७४% भन्दा बढी आदिवासी जनजातिहरूको क्षेत्रमा उच्च कार्बन भण्डारण रहेको अथवा यसलाई संचित गर्ने सम्भावना रहेको छ ।

यहाँ उल्लेख गर्न जरूरी के छ भने अध्याय ७ मा प्रस्तुत गरिएको चित्र आईपीसीसीले उल्लेख नगरेको प्रतिवेदनबाट लिइएको जस्तो देखिन्छ, जहाँ ल्याटिन अमेरिका र क्यारिबियन क्षेत्रलाई विशेष रूपमा उल्लेख गर्दै भनिएको छ, "आदिवासी जनजातिहरूको बसोबास रहेको क्षेत्रमा ८० प्रतिशत भन्दा बढी क्षेत्र वनजंगलले ढाकेको छ ।" यसैलाई लिएर हामी अध्याय सातको समन्वय गर्ने मुख्य लेखकहरू समक्ष स्पष्टीकरणको निम्ति पुग्यौं । तर यो अडानपत्रको प्रकाशनको समयसम्म कुनै प्रतिक्रिया प्राप्त भएको थिएन ।

आदिवासी जनजातिहरूले रूपान्तरणकारी परिवर्तनलाई नेतृत्व गर्न सक्ने भूमिकाको पहिचान भएतापनि यो परिवर्तनलाई कसरी उनीहरूको अवधारणा, विश्वदृष्टिकोण र वातावरणसँग तालमेल गर्ने भनी प्रतिवेदनमा त्यस्ता विषयवस्तुको उल्लेख छैन । यसले आदिवासी जनजातिहरूको आफ्नो भूमि, भूक्षेत्र र स्रोतहरूसँग बहुस्तरीय र अन्तरनिहित सम्बन्धको जटिलता र सूक्ष्मताको अनुसन्धान गर्दैन । त्यसैले, जलवायु परिवर्तनको प्रभावहरू कसरी एकआपसमा जोडिएका र मिसिएको हुन्छ भनी पहिचान गर्न यो प्रतिवेदन असफल रहेको छ, उदाहरणका लागि, आधुनिक, प्रभुत्वशाली

कृषिसम्बन्धी अभ्यासहरूले गर्दा खाद्य सम्प्रभुता र जैविक विविधतामा आइरहेको ह्रास । यी गतिशिलताहरू र जलवायु परिवर्तनको प्रभावहरूको अन्तरसम्बन्धित स्वभावको विस्तृत बुझाई बेगर यी सम्बन्धहरूमा के समावेश छ, यो अवधारणा किन महत्वपूर्ण छ र यसले कसरी जलवायु गतिविधिलाई जानकारी गराउन सक्छ जस्ता यावत कुराहरू अस्पष्ट रहन जान्छ ।

आदिवासी जनजातिहरूको भूमि, भूक्षेत्र र श्रोतहरूसँग सम्बन्धित धेरै जोखिमहरूको बारेमा प्रतिवेदनले अपूरो कुराहरू प्रस्तुत गरेको छ । उदाहरणका लागि, प्रतिवेदनमा कालो कार्बन, भारी इन्धन तेल र तेल पोखिने जोखिम अथवा आर्कटिक क्षेत्रका समुदाय र पारिस्थितिकीय प्रणालीलाई खतरा हुने अन्य आपतकालीन अवस्थाबारे केही उल्लेख नै नगरी सामुद्रिक क्रियाकलापको मामला आंशिक रूपमा मात्र प्रस्तुत गरिएको छ ।

त्यसैगरी आदिवासी जनजातिहरूको सांस्कृतिक नरसंहारको सम्भावित जोखिम र उनीहरूलाई प्रभाव पार्ने गैर-आर्थिक र अपूरणीय क्षति र हानीप्रति प्रतिवेदन मौन छ । यी जोखिमहरूमा पहिचान, विशिष्ट संस्कृति र ज्ञान प्रणाली, विज्ञान, सीप र जीविकोपार्जन र प्रतिरोधी क्षमतामा क्षति आदि पर्दछन् ।

यसका साथै, आदिवासी जनजातिहरूको अधिकारलाई केही न्यूनीकरणका उपायहरूबाट उत्पन्न खतराहरूलाई स्वीकार गर्दा उनीहरूको अनुकूलन क्षमतालाई कमजोर

पार्ने जोखिम रहन्छ । यी प्रभावहरूलाई कम गर्न अपनाइएका संयन्त्रहरूको सन्दर्भ र आलोचनात्मक विश्लेषण, जस्तै क्यानकुन सुरक्षा मापदण्ड छुटेको छ, । धेरैजसो अफ्रिकन देशहरूमा भै आदिवासी जनजातिहरूले जमीनमाथिको स्वामित्वको अधिकारको मान्यता नपाएको अन्य देशहरूमा विभिन्न समुदायहरूले भोगिरहेका अवस्थाहरूको बारे प्रतिवेदनले सम्बोधन गरेको छैन । यसरी भूमि विस्थापनद्वारा भएको आदिवासी जनजातिहरूको अधिकारको उल्लंघनलाई गम्भीरताका साथ सम्बोधन गरिएको छैन । यसकारण न्यूनीकरण परियोजनाहरू विशेषगरी रेडप्लसले भूमि विस्थापन र भूमिसम्बन्धी विवादलाई लिएर सम्भावित जोखिम कम गर्न भिन्न अवधारणाको माग गरेको छ । यदि जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणको लागि प्रमाणमा आधारित निर्णय प्रक्रियामा संलग्न नीति निर्माताहरू र अभ्यासकर्ताहरू प्रमाणको प्राथमिक स्रोतको रूपमा आईपीसीसीमा भर पर्छन् भने, वास्तवमा भन्नु पर्दा यी छुटेका सम्पूर्ण पक्षहरूलाई समेट्ने विस्तृत प्रतिवेदन उपलब्ध गराउनु आईपीसीसीको जिम्मेवारी र दायित्व होइन र ? यो प्रश्न विशेषगरी संयुक्त राष्ट्रसंघका सदस्य राष्ट्रहरूको सकारात्मक दायित्व र आदिवासी जनजातिहरूको आफ्नो पुर्ख्यौली भूमि, स्रोतहरू र भू-क्षेत्रसँगको गहिरो सम्बन्धलाई मनन गर्दा सान्दर्भिक छ ।

यस प्रतिवेदन जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणमा आदिवासी जनजातिहरूको सामाजिक-सांस्कृतिक योगदानको पहिचान गर्न समेत असफल रहेको

छ । आदिवासी जनजातिहरूको मूल्य, मान्यता र विश्वदृष्टिकोणले जलवायु शासनमा प्रकृतिको भूमिका र उनीहरूको शासन प्रणाली र प्रथाजनित कानूनहरूको औचित्यतालाई संरक्षण गर्न कसरी योगदान पुऱ्याउँछ भनी जोड दिएको भए प्रतिवेदन अझ बढी सान्दर्भिक हुने थियो । आदिवासी जनजातिहरूको योगदानलाई स्वीकार गरिएतापनि तिनीहरूलाई सतही रूपमा मात्र प्रस्तुत गरिएको छ र उनीहरूको उत्पत्ति भएको ज्ञान प्रणालीबाट अलग गरिएको छ । प्रतिवेदनले आदिवासी जनजातिहरूको नेतृत्वशीपलाई महत्व दिने संस्थागत उपायहरूमा वा स्वायत्त अनुभवहरूद्वारा सहकार्यमूलक र समतामूलक अभ्यासहरूबारे कुनै पनि ठोस उदाहरणहरू प्रस्तुत गरेको छैन । ठोस अनुभवहरूलाई छोडेर न त न्यूनीकरणसम्बन्धी आदिवासी जनजातिहरूले गरेका पहलहरू जस्तै, नवीकरणीय ऊर्जा परियोजनाहरूमा आदिवासी जनजातिहरूको भूमिकाबारे उदाहरण प्रस्तुत गरेको छ । यसरी न्यूनीकरणका उपायहरूमा आदिवासी जनजातिहरूको सहभागिता अथवा आदिवासी जनजातिहरूले नेतृत्व गरेका पहलहरूसँग सम्बन्धित विविध लाभहरूलाई लिएर गरिएको व्यापक र फैलँदो अनुसन्धानलाई प्रतिवेदनले समावेश गरेको छैन । आदिवासी जनजातिहरूको ज्ञानलाई समावेश गरिएको संस्थागत व्यवस्था र सहकार्यमूलक शासनको ढाँचालाई प्रबर्द्धन गर्ने कार्य कार्बनको उच्च भण्डारणसँग सम्बन्धित छ भनी प्रमाणहरूले देखाउँछ । त्यस्ता सहकार्यबाट विविध सामाजिक लाभहरू मिल्छ जसले प्रतिरोधी क्षमतालाई समेत सुदृढ बनाउँछ र यसको श्रेय आदिवासी जनजातिहरूको जीविकोपार्जन र त्यसमा आएको सुधार, अनुगमन र अनुकूलन क्षमताहरूलाई जान्छ ।

यद्यपी जलवायु न्याय र कार्यको आव्हानमा आदिवासी जनजातिहरूको आन्दोलनको योगदानलाई उल्लेख गरेको भएतापनि, अन्य समूहहरूको तुलनामा आदिवासी जनजातिहरू सामूहिक अधिकारको बहनकर्ताको रूपमा विशिष्ट र फरक पहिचान बोकेको तथ्यको आधारमा उनीहरूको एउटा मुख्य मागको रूपमा रहेको सामूहिक अधिकारको पहिचान गर्न प्रतिवेदन असफल भएको छ । प्रतिवेदनमा आदिवासी जनजातिहरूलाई अन्य समूह जस्तै नागरिक समाजभित्र सूचीकृत गर्न खोजिएको छ । यो आईपीसीसी प्रतिवेदनको ठूलो कमजोरी हो, किनकि

महत्वपूर्ण अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकारको संयन्त्रहरूले घोषणा गरेका आदिवासी जनजातिहरूको भिन्न र विशिष्ट अधिकारलाई संयुक्त राष्ट्रसंघले मान्यता दिएको छ । त्यसैगरी आदिवासी जनजाति आन्दोलनले कसरी जलवायु परिवर्तन र स्वास्थ्य, शिक्षा, भाषा, संस्कृति र आध्यात्मिकताको अविभाज्यतामाथि पनि ध्यानाकर्षण गर्न सक्छ भनी प्रतिवेदनमा केही पनि उल्लेख छैन ।

त्यसैगरी, आदिवासी जनजातिहरूलाई उनीहरूको सांस्कृतिक र क्षेत्रगत भिन्नतालाई नजर अन्दाज गरी निरन्तर रूपमा एकै प्रकारको क्षेत्रको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । उनीहरूको योगदान विविध र स्थान विशेष छन् र जलवायु परिवर्तनले उनीहरूलाई फरक ढंगले असर गर्छ भन्ने वास्तविकतालाई बेवास्ता गरिएको छ । यसै सन्दर्भमा विशेष संगठनहरू र आदिवासी जनजातिहरूको उल्लेख अत्यन्त कम मात्र हुन्छ । उल्लेख गरिएका केही संगठनहरू र आदिवासी जनजातिहरू विकसित देशहरूबाट आएका हुन्, जसले दक्षिण, पूर्व र आर्कटिक क्षेत्रका विभिन्न आदिवासी पात्रहरू र समुदायहरूले भोगिरहेका चुनौती, संघर्ष र योगदानलाई ओभरलुक पारेको छ । जलवायु गतिविधि र जलवायु न्यायसम्बन्धी आदिवासी जनजातिहरूका अन्तर्राष्ट्रिय संगठनहरू जस्तै, जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी आदिवासी जनजातिहरूको अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चले (आइआइपिएफसिसि) निरन्तर गरिरहेका वकालत र योगदानकोबारे पनि केही उल्लेख गरेको छैन ।

यी कमीकमजोरीहरू हटाउन थप अनुसन्धानको आवश्यकता छ भन्ने प्रतिवेदनसँग हामीले सहमति जनाएता पनि आदिवासी जनजातिहरूको ज्ञानलाई आधारहीन तुल्याउने र स्वार्थ सिद्धको लागि दोहन गर्ने गरी उनीहरूलाई निरन्तर कमजोर र सिमान्तकृत हुनबाट रोक्न अनुसन्धान गरिने अवस्थाको बारेमा विश्लेषण र मुद्दाहरूको पहिचान गरिनुपर्छ भनी उल्लेख गर्न आवश्यक छ । प्रतिवेदनले आदिवासी जनजातिहरू र उनीहरूका ज्ञातालाई निषेध गर्ने अनुसन्धानका साथै वरिपरिका धेरै द्वन्द्वहरू र गम्भीर समस्याहरूलाई समेटेको छैन । नत प्रतिवेदनले आदिवासी जनजातिहरूको ज्ञान प्रणालीमाथि उनीहरूको सार्वभौमताको बारेमा केही उल्लेख नै गरेको छ । विश्वव्यापी रूपमा अनुसन्धानको परिदृश्यलाई प्रभाव पार्ने महत्वपूर्ण खेलाडी भएकोले आईपीसीसीले नैतिक

र समतामूलक अनुसन्धानका अवधारणा र आदिवासी जनजातिहरूको ज्ञानसँगको संलग्नतालाई प्रबर्द्धन गर्न अनुसन्धानसम्बन्धी अभ्यासहरूलाई आकार र दिशा दिने आफ्नो भूमिकालाई स्वपहिचान गर्नुपर्दछ ।

वास्तवमा प्रतिवेदनको सीमितताहरू र आईपीसीसी प्रतिवेदनको कमीकमजोरीहरूलाई प्रतिवेदन तयारीको क्रममा आदिवासी लेखकहरूको न्यून सहभागितासँग र सूचनाको अभावसँग जोड्न सकिन्छ । आदिवासी जनजातिहरूको अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रसंघीय घोषणापत्रमा (यूएनड्रिप) उल्लेख भएका आदिवासी जनजातिहरूको विशिष्ट अवस्था, अधिकार र भूमिकालाई सम्मान र समर्थन गर्न नसक्नु प्रतिवेदनको कमजोर अवधारणाको संकेत हो । आदिवासी जनजातिहरूको अधिकार उल्लंघनलाई सम्बोधन गर्न प्रतिवेदनले मुख्यगरी न्यूनीकरण परियोजनाको ढाँचाभित्र क्षतिपूर्तिलाई उल्लेख गरेर सापेक्षीकरण गरेको छ । स्वतन्त्र, पूर्व, सुसूचित मञ्जुरीको मुलभूत अधिकारको सिद्धान्तलाई हटाएर र "निषेध शक्ति/भिटो पावर"को संक्षिप्त र गलत सन्दर्भद्वारा प्रतिवेदनलाई कमजोर बनाइएको छ । आदिवासी जनजातिहरूको सन्दर्भलाई प्रतिवेदनको प्राविधिक सारांशमा पनि छुट्टयाइएकोले त्रुटीहरू बढ्दै गएका छन् । यी रिक्तताहरू पूरा गर्न र जलवायु गतिविधिमा आदिवासी जनजातिहरू र उनीहरूको ज्ञान, अन्वेषण र नेतृत्वलाई पहिचान गराउन आगामी आईपीसीसी प्रतिवेदनहरू र चक्रहरू तर्कसंगत हुनुपर्ने र कम्तीमा पनि युएनड्रिपसँग सम्बद्ध हुनुपर्नेछ । यसलाई सुनिश्चित गर्न आईपीसीसी प्रक्रियामा आदिवासी जनजातिहरू ब्यूरो सदस्यहरू, लेखकहरू, विशेषज्ञ समीक्षकहरू, पर्यवेक्षकहरू र राष्ट्रिय प्रतिनिधिमण्डलका रूपमा उनीहरूका अधिकार र भावना सदैव प्राथमिकतामा पर्ने गरी निष्पक्ष र प्रभावकारी सहभागिताको आवश्यकता रहेको हामी दोहो-न्याउँछौं ।

सरकारको निम्ति सुभावहरू

विगत तीन दशकदेखि न्यूनीकरण जलवायु नीतिको केन्द्रमा रहेता पनि हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन घटाउन निरन्तर गरिएका प्रयासहरू पर्याप्त रहेका छैनन् र विशेषगरी आदिवासी जनजातिहरूको क्षेत्रमा नकारात्मक असर

समेत उत्पन्न भएको छ । त्यसैले पछिल्लो आईपीसीसी चक्रले हामीलाई प्रमाणहरूसहित यो स्मरण गराउँछ कि हामी परखन सक्दैनौं र वास्तवमा हामीसँग अर्को विकल्प पनि छैन । हामीले हरितगृह ग्याँस उत्सर्जनलाई तुरुन्त कटौती गर्नुपर्दछ । आदिवासी जनजातिहरूले समस्यालाई अझ खराब बनाउने र शक्ति असमानताबाट सबैभन्दा प्रभावित भएकाहरूलाई नकारात्मक असर सिर्जना गर्ने प्रभावहीन भुटो समाधानको निन्दा गरेका छन् ।

विशेषगरी, आदिवासी जनजातिहरूले पारिस्थितिकीय प्रणालीको संरक्षण, सुरक्षा, पुनर्निर्माण र सन्तुलन गर्ने क्षमताको बलियो प्रमाण उपलब्ध गराएका छन् । यी क्षमताहरू आदिवासी र गैर आदिवासी क्षेत्रहरूमा जहाँजहाँ लागू हुन्छन्, विभिन्न सामाजिक लाभ ल्याउने न्यायिक प्रक्रियाहरूसँग जोडिन्छन् । यसका साथै, आदिवासी जनजातिहरूले न्यायिक दृष्टिकोणबाट सम्बोधन गरिनुका साथै शिक्षा, स्वास्थ्य र संस्कृति जस्ता एक अर्कासँग जोडिएका विविध सामाजिक प्रक्रियाहरूबारे विचार गर्नका लागि न्यूनीकरण कार्यको माग गर्न जोड दिएका छन् ।

जलवायु शासनमा आदिवासी जनजातिहरूको अर्थपूर्ण सहभागिता नैतिकरूपले मात्र आवश्यक नभएर जलवायु परिवर्तनको विविध सामाजिक र पारिस्थितिक प्रणालीको दबावहरूलाई प्रभावकारी र समग्रतामा जवाफ दिन यो एक अवसर समेत हो । यसको निम्ति आदिवासी जनजातिहरूसँग जलवायु साभेदारीको नयाँ अवधारणा आवश्यक छ, जसले विभिन्न ज्ञान प्रणालीहरू र जान्ने तरिकाहरूको लाभको सदुपयोग गर्दछ । यद्यपि, अनुसन्धानहरूमा आदिवासी जनजातिहरू र उनीहरूको ज्ञाताहरूलाई समावेश गर्ने क्रम बढिरहेको भएता पनि समुदायमा आधारित र आदिवासी जनजातिहरूको नेतृत्वमा हुने अनुसन्धानलाई सहयोग गर्न थप महत्वपूर्ण प्रयासहरूको आवश्यकता पर्दछ । यस प्रक्रियामा योगदान पुऱ्याउनको निम्ति आदिवासी जनजातिहरूको सहभागितालाई सुदृढ बनाउन र यसरी बाचा गरिएको र तत्काल आवश्यक रहेको जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणलाई थप निष्पक्ष र दीगो तवरले हासिल गर्नको निम्ति राज्यहरूलाई सक्षम बनाउन हामी सुभावहरू दिन चाहन्छौं ।

१. न्यूनीकरणसम्बन्धी प्रतिबद्धताहरू र रणनीतिहरू युएनड्रिपको भावना अनुरूप आदिवासी

जनजातिहरूको अधिकारलाई सम्मान गर्न वास्तविक प्रतिबद्धतामा आधारित हुनुपर्दछ । यसको निम्ति मुख्य रूपमा आदिवासी जनजातिहरूको भूमि व्यवस्थालाई सुरक्षित गर्नुपर्दछ ।

२. राज्यले राष्ट्रव्यापी रूपमा निर्धारण गरेको योगदानहरूको योजनालाई प्रभावित पार्नका साथै अनुगमन, प्रमाणीकरण र प्रतिवेदन तयारीमा आदिवासी जनजातिहरूको निम्ति स्थायी सहभागीमूलक संयन्त्रको प्रबर्द्धन गर्नुपर्दछ ।
३. निर्णय प्रक्रियाको सबै तहहरूमा आदिवासी जनजातिहरूको सहभागिता न्यूनीकरणका सम्पूर्ण रणनीतिहरूको निम्ति अपरिहार्य हुनुपर्दछ । आदिवासी जनजातिहरूको क्षेत्रमा वा अन्य तरिकाले उनीहरूलाई प्रभाव पार्ने न्यूनीकरणसम्बन्धी गतिविधिहरूले स्वतन्त्र, पूर्व, सुसूचित मन्जुरीको सिद्धान्तको पालना गर्नुपर्दछ ।
४. कार्बन सञ्चितीकरण र पारिस्थितिकीय प्रणालीको संरक्षणको क्षतिपूर्तिमा सम्बन्धित पारिस्थितिकीय प्रणालीमा बसोबास गरिरहेका आदिवासी जनजाति समुदायहरूको अधिकार, उपयोग र जीविकोपार्जन प्रणालीलाई सदैव सम्मान गर्नुपर्दछ ।
५. जलवायु कोष र योगदानकर्ताहरूले विश्वका सम्पूर्ण सामाजिक-सांस्कृतिक क्षेत्रका आदिवासी जनजातिहरूको निम्ति प्रस्तावनाहरू स्वायत्त रूपमा प्रस्तुत र कार्यान्वयन गर्न संयन्त्र स्थापना गर्नुपर्दछ ।
६. आदिवासी जनजातिहरूको सिमान्तीकरण, उनीहरूको भू-क्षेत्रको शोषण र वास्तवमा भन्नुपर्दा जलवायु संकटमा पुऱ्याएको संरचनागत कारणहरूलाई सम्बोधन गर्ने गरी न्यूनीकरणसम्बन्धी गतिविधि सामाजिक न्यायको प्रक्रिया सँगसँगै अगाडि बढ्नुपर्दछ । त्यसैगरी, उनीहरूले स्वास्थ्य, शिक्षा र संस्कृति जस्ता अन्य महत्वपूर्ण सामाजिक

प्रक्रियाहरूलाई सुदृढ गर्ने उद्देश्य राखेको कार्यहरूको समर्थन गर्नुपर्दछ ।

७. आदिवासी जनजातिहरूको अधिकारको सदैव पूर्ण सम्मानका साथै जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी अनुसन्धान आदिवासी जनजातिहरूको ज्ञानप्रणालीलगायत विभिन्न ज्ञान प्रणालीबीचको अर्थपूर्ण, नैतिकवान र समतामूलक सहकार्य र सहउत्पादनको प्रक्रियामा आधारित हुनुपर्दछ ।
८. यूएनड्रिप (विशेषगरी धारा ३१) सँग एकरूपता कायम गर्दै, सरकारले आईपीसीसीभिन्न र अन्यत्र पनि आदिवासी जनजातिहरूको ज्ञानको संलग्नतालाई प्रबर्द्धन गर्न, अनुसन्धान अभ्यासहरू र गतिविधिहरू मापन कार्य सुनिश्चित गर्न नैतिक र समतामूलक अनुसन्धानका अवधारणाहरूलाई बढावा दिनुपर्दछ ।

लेखकहरू : रोजारियो कार्मोना; जोआना पेद्रासेक म्याकडोनाल्ड र डेली साम्बो डरोफ, इनुइट सर्कमपोलर परिषद (आइसीसी); टुङ्ग भद्र राई, नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ (नेफिन); गिडीओन अब्राहम सानागो, PINGO's Forum/पिङ्गोज फोरम र स्टेफन थोरसेल, IWGIA/इब्गीया ।

IWGIA/इब्गीया एक गैरसरकारी मानव अधिकारवादी संस्था हो । यस संस्थाले ५० वर्ष भन्दा लामो समयदेखि आदिवासीको अधिकार प्रबर्द्धन, संरक्षण र रक्षा गर्दै आइरहेको छ । संयुक्त राष्ट्रसंघको जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी खाका महासन्धीमा र अन्य अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा आदिवासी जनजातिको अधिकारको वकालत गर्दै आइरहेको छ ।

नेपाली अनुवाद : अमिता राई, टुङ्ग भद्र राई

November, 2022

नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ जलवायु परिवर्तन साम्केदारी कार्यक्रम

महाराजगञ्ज, काठमाडौं, नेपाल, फोन:- ९७७-१-४५१५३७६, ईमेल: info@nefinclimatechange.org
वेबसाइट: www.nefinclimatechange.org

साम्केदार :

सहयोग :

